

Complexnummer: 531712

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 56
E info@cultureelerfgoed.nl

Complexnaam

NHW-Verdedigingswerk aan het Spoel

Aantal complexonderdelen

10

Monumentnummers van complexonderdelen

531713, 531714, 531715, 531716, 531717, 531718, 531719, 531721, 531722, 531723

Woonplaats

Culemborg

Gemeente

Culemborg

Provincie

Gelderland

Locatie van het hoofdobject

Culemborg, Werk aan het Spoel

Complexomschrijving

Cluster 503. Complexomschrijving.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

COMPLEX VERDEDIGINGSWERK AAN HET SPOEL

Inleiding

De Nieuwe Hollandse Waterlinie vormde van 1815 tot februari 1940 de hoofddefensielinie van het Koninkrijk der Nederlanden. De 85 kilometer lange verdedigingslinie die is gebaseerd op een uitgestrekte waterbarrière gesteund door militaire versterkingen, strekte zich uit van de Zuiderzee bij Muiden tot aan de Biesbosch bij Werkendam. De breedte varieerde van slechts enkele honderden meters ten oosten van Utrecht, tot 7,5 km en zelfs meer dan 10 km in de Vijfheerenlanden. Het typisch Hollandse defensiesysteem van inundaties was de verbeterde voortzetting van de eens zo succesvolle (oude) Hollandse Waterlinie uit 1672. Het concept voor een waterlinie dateert al uit 1589, toen prins Maurits opdracht kreeg van de Staten van Utrecht en Holland om te onderzoeken hoe de jonge Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden op een zo efficiënt mogelijke manier kon worden verdedigd. Door een optimaal gebruik van de geografische omstandigheden kon een bijzondere verdedigingslinie worden aangelegd. Daar waar hoog Nederland overgaat in het laag gelegen poldergebied is het tamelijk eenvoudig om land onder water te zetten met behulp van sluizen of het doorsteken van dijken. Aan de tastbare onderdelen van deze voornamelijk 'papieren tijger' werd eeuwenlang gesleuteld. Na WOII speelde de Nieuwe Hollandse Waterlinie geen rol van betekenis meer in de hoofddefensie. En in 1951 werden veel onderdelen van de Linie

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

gedeclassificeerd, waarmee de opheffing van de Linie als zodanig een feit was.

Een verbeterde Waterlinie

De grond- en waterslag voor een verbeterde nieuwe Hollandse Waterlinie werd gelegd in de Franse tijd in 1796/97 door de directeur der Hollandse Fortificatiën C.R.T. Kraijenhoff. In zijn Memorie betreffende de eerste of capitale Waterlinie beschrijft Kraijenhoff gedetailleerd hoe de (oude) Hollandse Waterlinie er toen voorstond en geeft hij aan hoe deze Linie verbeterd zou moeten worden. Tevens bepleit hij een oostwaartse verlegging van de Linie om de stad Utrecht binnen de Linie te brengen, beschermd door een aaneenschakeling van voorposten. Niet alleen omdat Utrecht een belangrijke garnizoensstad was, maar vooral om te voorkomen dat de vijand de waterhindernis zou kunnen aftappen. De aanbevelingen die hij deed vormden het concept voor wat later de Nieuwe Hollandse Waterlinie gaat worden. In 1811 werden de plannen zelfs door Keizer Napoleon goedgekeurd: *La ligne de Naarden à Gorcum doit donc être considérée comme la vraie ligne de l'Empire*. Mede vanwege militaire en politieke ontwikkelingen werd het plan echter niet verder uitgewerkt. Na het vertrek van de Fransen, bij de aanloop tot het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden in het najaar van 1814, diende Kraijenhoff opnieuw een nota in, waarin zijn voorstellen uit 1796 en 1811 waren geactualiseerd. Daarop besloot Koning Willem I in het voorjaar van 1815 tot de aanleg van een nieuwe Waterlinie, toen nog 'Utrechtse Linie' genoemd. De militaire en waterstaatkundige werken voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie zouden het grootste en duurste infrastructurele project worden dat ooit in Nederland is uitgevoerd.

Bouwen aan een perfect systeem

Evenals de 'Oude' Hollandse Waterlinie steunde de 'Nieuwe' op uitgebreide - maar nu beter beheersbare - inundaties, waarbij forten en batterijen de inlaatpunten (sluizen) beschermden en de niet te inunderen terreinstroken en andere accessen afsloten. Samen met de waterbouwkundige Jan Blanken, inspecteur-generaal van Waterstaat, ontwikkelde Kraijenhoff als inspecteur-generaal der Fortificaties (1814-1826) de 'natte' plannen voor de Nieuwe Waterlinie en werd opdracht gegeven aan majoor-ingenieur Willem Offerhaus voor de bouw van een fortenkring om Utrecht. Tot aan Nieuwersluis werd het tracé van de (oude) Hollandse Waterlinie langs de Vecht aangehouden. Vanaf Nieuwersluis volgde de nieuwe linie de Vecht, tot enkele kilometers ten noorden van Utrecht. Daar moest de linie oostelijk om de stad heen buigen, om vervolgens langs de Vaartse Rijn verder te gaan tot aan de sluizen van Vreeswijk aan de Lek. Voorts sloot de nieuwe Waterlinie aan op het zuidelijke tracé dat in 1787 was verplaatst naar de Diefdijk en de Linge. Er dienden vijf zogenaamde 'inundatiekommen' te komen met op de accessen permanente verdedigingswerken. Op een zestal cruciale plekken werden door Blanken ontworpen waaiersluizen gebouwd. Deze sluizen, die zelfs tegen hoog water in geopend konden worden, waren ideaal voor militaire inundaties. De inrichting van een optimaal inundatiestelsel en de aanleg van de onmisbare permanente verdedigingswerken duurden, met onderbrekingen, van 1815 tot 1886. Dat de realisatie van de nieuwe Waterlinie zoveel tijd kostte, had alles te maken met de (internationale) politieke en militair-technische ontwikkelingen en de ingrijpende infrastructurele en waterstaatkundige veranderingen gedurende de negentiende eeuw. We kunnen in die eeuw een viertal bouwperiodes onderscheiden. In de eerste fase van 1815-1826 werden de versterkingen rondom Utrecht gerealiseerd. Vervolgens bouwde de Dienst der Fortificatiën van 1841 tot 1864 de torenforten bij de rivieraccessen en tussen 1867-1872 vonden overal in de Linie verbeteringen plaats. Ten slotte werden tussen 1871 en 1886 de laatste forten van de Linie gebouwd. In de twintigste eeuw veranderden de militaire tactieken drastisch en werden veldversterkingen tussen de forten aangelegd met diverse werken van gewapend beton.

Bouwfasen in de negentiende eeuw

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Gedurende de eerste bouwphase werd tussen 1816 en 1826 op de kwetsbare accessen rondom Utrecht een vijftal forten gebouwd. De eenvoudige werken bestonden uit aarden omwallingen, die precies in het hart van de te beveiligen weg of kade waren gelegen. De forten werden omgeven door een gracht en op de hoofdwal was de opstelplaats voor het geschut. De vorm en de omvang van de forten werden bepaald door de breedte van het acces en de ligging van de inundatiemiddelen. Op de hoog gelegen - en dus niet te inunderen - Houtense Vlakte werden vier lunetten gebouwd. Deze V-vormige versterkingen werden voorzien van zware bakstenen bekledingsmuren. Ten zuiden van Utrecht bouwde men ter bescherming van de inundatiesluizen forten bij Jutphaas, Vreeswijk en Culemborg. De volgende bouwphase diende zich aan nadat Nederland in 1839 België als onafhankelijke staat had erkend. Reorganisatie en vernieuwing van het verdedigingsstelsel waren nodig. Koning Willem II besloot tot een geconcentreerde verdediging, met de Nieuwe Hollandse Waterlinie als hoofddefensielinie. De vestingen en linies aan de landsgrenzen dienden om een eventuele vijandelijke opmars te vertragen, zodat de inundaties van Waterlinie tijdig konden worden gerealiseerd. De tweede actieve bouwperiode van de waterlinie duurde van 1841 tot 1864 en vond plaats, ondanks ingrijpende bezuinigingen op defensie (de omvang van het leger werd gehalveerd). Onder leiding van genieofficier Merkes van Gendt werden op de dijkaccessen langs de rivieren torenforten gebouwd. Bij de rivieraccessen van de Vecht, Lek, Linge en Waal verrezen ronde bakstenen torenforten. In diezelfde periode kregen veel kleinere werken van de linie 'bomvrije' gebouwen o.a. in de vorm van vierkante wachthuizen binnen de redoutes. Met de Napoleontische term 'bomvrij' (à l' épreuve de bombe) bedoelde men dat ze bestand waren tegen contemporain geschut. Het waren veelal wachthuizen met zware, gemetselde muren. Enige versterkingen op de dijkaccessen in het Vechtplassengebied, die nog uit de Franse tijd dateerden, werden vervangen door eenvoudige forten of redoutes. In 1853 werd de Kringenwet ingevoerd die bepaalde dat er binnen cirkel van 1000 meter van de forten beperkte bouw- en beplantingsvoorschriften golden i.v.m. een vrij schootsveld. Binnen deze kringen vinden we dan ook soms houten bebouwing. In 1951 werd de Kringenwet opgeschort en in 1963 ingetrokken. Omstreeks 1864 leek de Nieuwe Hollandse Waterlinie min of meer voltooid. Maar ontwikkelingen voor en tijdens de Frans-Duitse oorlog van 1870 brachten talloze tekortkomingen aan het licht, zowel op bouwkundig en wapentechnisch, als op tactisch gebied. Kolonel Kromhout kreeg de taak om de organisatie van de Waterlinie beter te structureren. Er waren veel te weinig bomvrije onderkomens voor manschappen en bomvrije magazijnen voor munitie. Bovendien bleken de zware muren van de hoge torenforten lang niet zo 'bomvrij' als ze heetten te zijn. Maar ook de nieuwe en de verbeterde 'bomvrije' forten bleken kort na oplevering alweer verouderd. In de daaropvolgende jaren werden de kwetsbare torens daarom beveiligd. Om de torens tegen directe treffers te beschermen, werd een zogenaamde 'contrescarp' aangebracht, een halfgrondgaande aanaarding van een dik kleipakket of een gemetselde en aangeaarde galerij die los stond van de toren en daar in een ruime halve cirkelvorm omheen lag. Ook veel andere bomvrije wachthuizen kregen een stevige aarden dekking. De derde bouwperiode (1867 - ca. 1872) volgde o.a. na de uitvindingen van geschut met een getrokken loop (ca. 1860). Dit ver dragende en nauwkeuriger geschut maakte duidelijk dat de werken in de Waterlinie toch zeer kwetsbaar waren. De forten misten dekkingsmogelijkheden voor manschappen en materieel. Er was behoefte aan bomvrije remises voor geschut en bomvrije kazernes voor de manschappen. Bovendien dienden de wallen te worden verzaaid. Door de toegenomen reikwijdte van de projectielen moesten de steden Naarden en Utrecht, die in de frontlinie kwamen te liggen, op grotere afstand worden verdedigd. Daarom werden vooruitgeschoven posten aangelegd. Het centraal gelegen Utrecht was al een kruispunt van wegen, maar werd sinds de jaren '60 ook een knooppunt van een nieuwe vorm van infrastructuur: de spoorwegen. De ring van zes oudere forten die Utrecht beschermde, lag ten opzichte van de mogelijke posities van vijandelijk geschut te dicht bij de stad. Daarom werd nog verder oostwaarts van de Domstad een tweede, vooruitgeschoven fortenkring aangelegd. Verder vonden langs de Lek verbeteringen plaats voor mogelijke onderwaterzettingen rond Utrecht: er kwam een nieuwe inlaatsluis bij Wijk bij Duurstede en er vonden verbeteringen plaats bij Honswijk. Begin jaren '70 realiseerde de regering zich dat het Nederlandse defensieapparaat de afgelopen dertig jaar sterk onder de bezuinigingen had geleden. Daarom diende de Minister van Oorlog de Vestingwet van 1874 in. Deze kende o.a. prioriteit toe aan de verbetering en vernieuwing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als hoeksteen van de Nederlandse verdediging. Binnen acht

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

jaar moesten nieuwe werkzaamheden voor de hoofdverdedigingslinie worden verwezenlijkt (ruim 10 miljoen gulden). Daarmee gingen men de vierde bouwperiode (ca. 1871-1886) in, die in feite een voortzetting was van de derde, maar op andere gronden. De Waterlinie was nog maar amper ingericht volgens de laatste eisen van een grote defensieve kracht, of in 1885 werd de brisantgranaat ingevoerd. Tegen dit explosieve projectiel was geen fort bestand. L'histoire se repète: op slag waren de forten van de gemoderniseerde Waterlinie weer verouderd en dus onbruikbaar. De geschiedenis van de vestingbouw leert dat de ontwikkelingen van de verdedigingsmethoden voortdurend achterlopen op die van de aanvalswapens. De forten bleken niet meer geschikt als opstellingsplaats voor vestinggeschut. Om trefkans te voorkomen, moesten manschappen en geschut worden gespreid in het linielandschap. De forten vervulden nog wel een rol als stormvrij infanteriesteunpunt. Sindsdien speelde 'maskering'(camouflage) door beplantingen op en bij de forten een rol. In deze periode werden op veel forten, behalve fortwachterswoningen, ook houten genie- en artillerieloodsen gebouwd om het materieel in vreedstijd vochtvrij te stallen. Ondertussen vond toch op grote schaal nieuwbouw plaats in de Waterlinie. Van noord tot zuid verrezen nieuwe forten en batterijen in de Linie om een aaneengesloten 'snoer' van steunpunten op bepaalde afstand van elkaar te realiseren. Daarna kwam de fortbouw tot stilstand. Het nut en de kracht van de kostenverslindende en snel verouderende forten van de Waterlinie stonden aan het eind van de negentiende eeuw ter discussie. Het accent werd van de zogenaamde 'dode weermiddelen' verlegd naar de levende, mobiele strijdkrachten die verspreid in veldversterkingen in de Linie zouden moeten opereren om een stormaanval met de nieuwste wapens te weerstaan.

WOI en WOII

Tijdens de mobilisaties van WOI en WOII werd een groot aantal veldversterkingen voor artillerie, infanterie en munitieopslag aangelegd. Loopgravenstelsels, groepsnesten, prikkeldraadversperringen, gevechtswagenversperringen en tankgrachten bepaalden het gezicht van de jongste Waterlinie. Ook bouwde men honderden betonnen groepsschuilplaatsen en vele mitrailleurkazematten tussen de forten in het linielandschap. Op en bij de forten verschenen de moderne golfplaten Nissen-hutten en Romney-loodsen voor diverse doeleinden.

VERDEDIGINGSWERK AAN HET SPOEL

Inleiding complex

Het VERDEDIGINGSWERK AAN HET SPOEL, beter bekend als het WERK AAN HET SPOEL, dateert in eerste aanleg uit het eind van de 18de eeuw (1794). Het Werk aan het Spoel (genoemd naar een gelijknamige plaats, waar in de middeleeuwen het polderwater werd geloosd op de Lek) is aangelegd ter verdediging van een in geval van oorlogsdreiging in de Zuider Lekdijk te maken coupure, waarmee het aangrenzende poldergebied zou worden geïnundeerd. De coupure (een moedwillige doorgraving van de dijk) lag op de plaats waar eerder een uitwateringssluis was geweest, die echter in de loop van de 18de eeuw is verwijderd. In 1815 is het verdedigingswerk opgenomen in de aan te leggen Nieuwe Hollandse Waterlinie, waarna het onder meer werd uitgebreid met een (militaire) waaiersluis (1816/17). Waaiersluizen kunnen ook tegen hoog water in geopend worden en maken een coupure in de dijk overbodig. Het werk zelf is toen als aarden verdedigingswerk ingericht. In de jaren 1876-1879, is het werk opnieuw aangepakt en ingericht als een klein, langgerekt fort, met de grootste lengte ongeveer noord-zuid en dwars over de rivierdijk. In geval van oorlogsdreiging werd het verkeer over dit acces langs de zuidzijde van het fort omgeleid over een rondom aangelegd onderhoudspad. Ook is toen een inundatiekanaal gegraven, met bijbehorende schotbalkkeringen, sluiscom en bruggen. Het fort is daarbij uitgerust met vier relatief kleine, aardgedekte bomvrije gebouwen, terwijl langs de weg zelf een fortwachterswoning tot stand kwam. De bomvrije gebouwen waren twee aan twee, ten noorden en ten zuiden en op enige afstand van de weg gebouwd, met de keelzijden naar het westen. Kort voor de Tweede Wereldoorlog zijn verschillende kleine betonnen werken op en nabij het Werk aan het Spoel gebouwd, waaronder circa 10

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

groepsschuilplaatsen type P en enkele gietstalen koepelkazematten Type G. Het complex strekt zich hiermee uit buiten de grenzen van de voorheen als fort aangemerkte zone.

Van de vier aardgedekte bomvrije gebouwen resteren - na sloop van de twee middelste - nog slechts de beide buitenste, westelijk gelegen, exemplaren. De aan de oostzijde van het werk gelegen waaiersluis, de schotbalkkering en de bruggen zijn bij de dijkverzwaring in 1978 opgeruimd. Naar verluidt zijn nog resten van de sluis, de toen laatste met originele, houten waaierdeuren, in de dijk aanwezig. De restanten van een inundatiesluis / keersluis ten zuiden van het werk, in de Prijsseweg/Prijssedijk, zijn bewaard gebleven.

In de jaren 2009-2011 is een herontwikkeling van het werk uitgevoerd met als doel het in te richten en te hergebruiken als een recreatief centrum. Hierbij zijn onder meer twee nissenhutten en twee grote, naoorlogse houten loodsen verwijderd en zijn ook de aardwerken vergraven om vervolgens te worden gereconstrueerd. De overige gebouwen zijn gerestaureerd. Verder is de begroeiing binnen de wal vrijwel integraal verwijderd om aan de zuidzijde van het werk onder meer plaats te maken voor een min of meer vierkant uitgevoerd, aarden openlucht amfitheater. Oostelijk van het theater werd een langgerekt, meerlaags houten bouwwerk tot stand gebracht dat de naam kreeg 'Het Forthuis' en dat multifunctioneel gebruik - ook voor horecadoeleinden - van het fort mogelijk maakt. Het hoogst gelegen deel van het gebouw is als een uitzichtplateau ingericht. De noordzijde van het fort is grotendeels naar de toestand van omstreeks 1940 hersteld, onder handhaving van de voornaamste militaire gebouwen, maar onder toevoeging van een beperkt aantal bomen. De singelbeplantingen rond het fort en rond de fortgracht zijn gehandhaafd en/of versterkt. Behalve de herinrichting, restauratie en gedeeltelijke reconstructie van het fortterrein zelf is ook een gedeelte van de nabije omgeving aangepakt. Zo is de locatie van de vroegere sluis duidelijker in het landschap aangeduid en is links en rechts van de Goilberdingerdijk ten oosten van het werk een talud gerealiseerd. De restauratie, gedeeltelijke reconstructie en de herinrichting met mogelijkheid tot semi-publiek hergebruik van het Werk aan het Spoel betekenen dat het werk leesbaarder is geworden in het landschap.

Ligging en relatie met andere complexen

Het fort en de later toegevoegde werken dienden, behalve als verdediging van de inundatiesluis, vooral als voorverdediging voor het Fort Everdingen, dat ongeveer een kilometer westelijker op het raakpunt van de Zuider Lekdijk en de Diefdijk is gesitueerd en dat het Werk aan het Spoel op zijn beurt dekking kon geven. Tevens waren het Werk aan het Spoel en de toegevoegde werken van betekenis als (voor)verdediging van het acces via de Zuider Lekdijk en ten slotte bestreek hun geschut de (rivierbrug in de) spoorlijn Utrecht - 's-Hertogenbosch (1868-1870). Een eventuele vijand kon immers ongezien naderen achter de spoordijk.

Omschrijving complex

Het complex VERDEDIGINGSWERK AAN HET SPOEL omvat behalve het fort verschillende buiten de van oorsprong als zodanig aangeduide fortzone voorkomende objecten. Het bijna 5 ha beslaande fort zelf bestaat in hoofdzaak uit een langgerekt, asymmetrisch aardlichaam met afgeronde begrenzingen, dat grotendeels is omgeven door een natte gracht en waarop tegenwoordig, behalve twee aardgedekte bomvrije gebouwen en een bakstenen fortwachterswoning, ook resten van een gevechtsofstelling en een aantal betonnen groepsschuilplaatsen voorkomen. Direct buiten de natte gracht bevinden zich nog de buitenoevers en resten van de omleidingsweg. Daarbuiten gaat het in hoofdzaak om een aantal kleine betonnen werken en om een kogelpoort van een verdwenen schietbaan en een nog goed herkenbaar inundatiekanaal.

De bescherming van het VERDEDIGINGSWERK AAN HET SPOEL betreft de volgende complexonderdelen:

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

-\tFORTAANLEG EN AARDWERKEN, WAARIN (RESTEN VAN) GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVERS, MET INUNDATIEKANAAL, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN EN DOORSNIJDING EN MET DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE

-\tBOMVRIJ GEBOUW A

-\tFORTWACHTERSWONING

-\tBOMVRIJ GEBOUW D

-\tGROEPSSCHUILPLAATSEN TYPE P

-\tKOGELPOORT / RESTANT SCHIETBAAN

-\tTWEE BETONBLOKKEN VAN GIETSTALEN KOEPELKAZEMAT TYPE G

-\tHOUTEN LOODS

- BETONBLOK EN TANKVERSPERRING

-\tINUNDATIESLUIS / KEERSLUIS

Waardering complex:

Het complex VERDEDIGINGSWERK AAN HET SPOEL is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is aangelegd en daarna door anderen gedurende omstreeks 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de en 20ste eeuw).

Het betreft hier een complex dat in eerste aanleg een voorbeeld is van een aarden versterking uit de periode 1848-1849 en dat later is uitgebreid en voorzien van gemetselde en betonnen onderkomens.

Het complex is een voorbeeld van een klein fort met twee resterende (van oorspronkelijk vier) bomvrije gebouwen, dat wordt doorsneden door een rivierdijk met daarop een weg.

* Krijgshistorische en systeemwaarden als onderdeel van een aaneengesloten militaire verdedigingslinie tussen de voormalige Zuiderzee en de Biesbosch. Deze bestond hoofdzakelijk uit een samenhangend systeem van inundatievelden en bijbehorende inundatiemiddelen en van schootsvelden. Dit systeem werd aangevuld met diverse, uit verschillende perioden daterende typen gebouwde of aangelegde verdedigingswerken die dienden ter afsluiting en verdediging van niet te inunderen terreinen of andere accessen.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

* Ensemblewaarde en situationele waarden vanwege zijn ligging binnen het systeem van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het algemeen, in het bijzonder in de directe relatie tot het complex Fort Everdingen en het acces Zuidelijke Lekdijk. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang van de onderdelen van het complex en vanwege een vrijwel gave relatie met het schootsveld en/of inundatieveld.

* Het complex is representatief (karakteristiek) omdat het nog steeds de eigen fysieke kenmerken, alsmede omgevingskenmerken vertoont die destijds tot bouw en aanpassing aanleiding waren.

* Het complex is tamelijk gaaf bewaard omdat - ondanks het verlies van twee bomvrije bouwwerken - qua structuur en fysiek voorkomen de hoofdkenmerken van de toestand in de jaren '70 van de 19de eeuw zijn bewaard en versterkt en de meeste latere toevoegingen zijn gerespecteerd bij restauratie en herinrichting.

Monumentnummer*: 531713

Status rijksmonument
Inschrijving register* 30 januari 2015
Kadaster deel/nr 82973/67

*Woonplaats** Culemborg
*Gemeente** Culemborg
*Provincie** Gelderland

Locatiennaam Culemborg
Locatieomschrijving Werk aan het Spoel

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Culemborg	L			477
Culemborg	N			255
Culemborg	N			4434
Culemborg	N			4638
Culemborg	N			93
Culemborg	N			5344
Culemborg	N			5343
Culemborg	N			5462
Culemborg	L			180
Culemborg	L			167
Culemborg	N			2055
Culemborg	N			234
Culemborg	N			3247
Culemborg	L			298
Culemborg	L			166
Culemborg	N			2056
Culemborg	N			2058
Culemborg	N			2057
Culemborg	N			2054
Culemborg	N			3403
Culemborg	L			162
Culemborg	N			2053

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Culemborg	N			2467
Culemborg	N			146
Culemborg	L			152
Culemborg	N			3531

*Omschrijving***

Cluster 503.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

FORTAANLEG EN AARDWERKEN, WAARIN (RESTEN VAN) GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVERS, MET INUNDATIEKANAAL, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN EN DOORSNIJDING EN MET DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE als basis van het Verdedigingswerk aan het Spoel. Forten werden gewoonlijk geconstrueerd op basis van vooraf aangebrachte aardlichamen die als een fundering fungeerden en wegzakken in (een natte en slappe) bodem moesten voorkomen. Bij de bouw van de forten is, behalve dit gewoonlijk al tactisch 'voorgevormde' aardlichaam - dat op zichzelf reeds een weerbare rol kon vervullen - ook nog een specifieke aanleg gerealiseerd die bedoeld was om de defensieve kracht te vergroten, de veiligheid van de bezetting te waarborgen en intern en extern transport en verkeer te vergemakkelijken. Zo ontstonden er onder meer aarden dekkingen voor verschillende bouwwerken, om ze minder kwetsbaar te maken voor inslagen van vijandelijk vuur, aarden wallen die de bebouwing en open terreinen dekten en de contouren bepaalden en bestrate paden en appelpaatsen. Forten werden gewoonlijk omgeven door een of meer natte of droge grachten om eventuele nadering van de omwalling of het fortterrein tot het laatst toe te belemmeren. De forten waren gewoonlijk slechts te bereiken via een of meerdere bruggen of via een smalle landengte. Waar om waterstaatkundige of andere redenen een permanente directe verbinding tussen binnen- en buitengebied bestond, was deze zodanig uitgevoerd dat hij niet of slechts met de grootste moeite te passeren was. Toepassing van zogenoemde ezelsruggen, monniken (vestingen) en / of hekwerken was hierbij gebruikelijk. Waterwerken en / of inundatiewerken konden deel uitmaken van de totaalaanleg. Langs de buitenzijde van de grachten lag vaak een weg of pad, hetgeen zowel in de vorm van een gedekte weg (glacis / enveloppe) kon zijn aangelegd, als ook wel gelijk met, of zelfs boven maaiveldniveau. Deze wegen of paden konden verschillende functies hebben, uiteenlopend van openbare weg tot onderhoudspad, en ook van militaire, gedekte weg tot exclusieve toegangsweg naar het fort. Buiten de natte gracht bevindt zich bovendien vaak een (van oudsher en nog ten dele) met grens- of limietpalen als zodanig aangemerkte zone waarover het Ministerie van Oorlog zeggenschap had. De aanleg van het Werk aan het Spoel wijkt niet principieel af van dit beeld. Onderscheidende elementen zijn (waren) het langs de oost- en zuidzijde van het fort gelegen Inundatiekanaal, en de niet meer bestaande inundatie- en schutsluis. Het Inundatiekanaal strekt zich over een lengte van ongeveer 2150 m - en met enkele flauwe knikken - uit tot aan de huidige Rietveldseweg. Het noordelijk deel van het Inundatiekanaal, nabij de voormalige sluis, is ten dele versmald. De resten van een sluis in de Prijssseweg / Prijssedijk zijn afzonderlijk beschermd. Bij het werk zijn nog enkele tetraëders uit het laat-interbellum aanwezig.

Omschrijving

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

FORTAANLEG EN AARDWERKEN, WAARIN (RESTEN VAN) GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVERS, MET INUNDATIEKANAAL, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN EN DOORSNIJDING EN MET DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE als basis en onderdelen van het Verdedigingswerk aan het Spoel. Het Fort Werk aan het Spoel bestaat thans in hoofdzaak uit een langgerekt, asymmetrisch aardwerk met verschillende niveaus, waarvan het buitentalud afgeronde vormen kent. De aardwerken, die zijn omgeven door een escarpe of enveloppe (hoofdwal), omsluiten het fortterrein grotendeels, terwijl ook de beide nog bestaande bomvrije gebouwen door aardwerken zijn gedekt. Het fort is destijds dwars op de Lekdijk gebouwd, waardoor de weg over de dijk kon worden afgegrensd, een relatief zeldzame constructie. Het omsloten terrein en het nog steeds als doorgaande weg in gebruik zijnde dijklichaam (de doorsnijding) zijn nog grotendeels in de toestand die op een plattegrond uit 1875 is getekend. Het door de weg in tweeën gedeelde fortterrein is ter weerszijden toegankelijk via een licht gebogen padenstelsel waarlangs de gebouwen en andere functies en onderdelen bereikbaar zijn. Bij de restauratie van het werk zijn meerdere delen van de aanleg, waaronder de aardwerken, hersteld en geaccentueerd. Het Werk aan het Spoel ligt oostelijk van Fort Everdingen en is behalve een soort voordekking van dit fort ook een specifiek extra verdedigingswerk vanwege de in 1870 in gebruik genomen spoorweg / spoorbrug tussen Utrecht en 's-Hertogenbosch. De gracht van het Werk aan het Spoel is nog vrijwel compleet aanwezig en vormt een ruime omkadering van de aanleg van het fort. De gracht staat aan de noordoostzijde van oudsher in verbinding met de Lek en via een sluis in het oosten ook met een in de 19de eeuw aangelegd of aangepast inundatiekanaal. Hierlangs konden de aangrenzende polders onder water gezet worden. De verbinding / overgang van de fortgracht naar het kanaal werd gevormd door een sluis in het oosten van het werk, die aan de zuidzijde was voorzien van een hoofd met puntdeuren en met aan de noordzijde zogenoemde waaierdeuren, die ook tegen hoog water in de rivier in geopend konden worden. De sluis en de deuren zijn echter in de jaren '70 van de 20ste eeuw dichtgestort en gesloopt. Resten of sporen ervan kunnen echter nog aanwezig zijn. Het Werk aan het Spoel was mede bestemd voor de verdediging van de schutsluis / inundatiesluis en het inundatiekanaal. Het noordelijkst deel van het kanaal - de inlaat ten noordoosten van het Werk aan het Spoel, tevens onderdeel van de fortgracht (ca. 200 m) en het noordelijk deel van het kanaal binnen de rivierdijk (ca. 80 m) maken deel uit van de aanleg. Het inundatiekanaal loopt in rechte lijn van de rivieroever tot voorbij de sluis in Prijsseseweg op / Prijssedijk in de Polder Culemborg / Goilberdingsepolder. Van daaruit loopt het van oudsher met twee flauwe knikken door tot aan de (huidige) Rietveldseweg. De lengte vanaf de rivieroever bedroeg ca. 2500 m; het ononderbroken deel vanaf de fortgracht zuidwaarts meet ongeveer 2150 m, bij een breedte van ca. 15 m - behalve in het noordelijkst deel, dat slechts ca. 5.50 m meet. Van de buitenoevers van de fortgracht - met de omleidings- en onderhoudswegen - resteren nog karakteristieke delen en de weg is integraal begaanbaar. De oorspronkelijk met grens- of limietpalen als zodanig aangemerkte zone waarover het Ministerie van Oorlog zeggenschap had, de Militaire Landsgrond, is de bij dit document behorende kaart aangeduid; het Inundatiekanaal maakt hier deel van uit. Van verschillende (gebouwde) onderdelen en (aard)werken kunnen nog resten of sporen in de bodem aanwezig zijn, hoewel een deel van de aanleg en de wallen bij de restauratie en gedeeltelijke reconstructie en herinrichting op de schop zijn genomen.

Waardering

De FORTAANLEG EN AARDWERKEN, WAARIN (RESTEN VAN) GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVERS, MET INUNDATIEKANAAL, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN EN DOORSNIJDING EN MET DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE van het Verdedigingswerk aan het Spoel is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende meer dan 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

* Architectuurhistorische waarden in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw).

Het onderdeel is een voorbeeld van een aarden aanleg met wegen- en padenstelsel, aarden dekking voor verschillende functies, gracht, inundatiekanaal, omleidingsweg, doorsnijding en door middel van grenspalen aangeduide militaire zone met vooral onderdelen uit het begin van de 19de eeuw en van omstreeks 1875-1880.

* Archeologische waarden vanwege de te verwachten in de bodem aanwezige sporen van sluiswerken, loopgraven, aardwerken en dergelijke.

* Ensemblewaarde en situationele waarden vanwege zijn ligging binnen het systeem van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het algemeen en in het bijzonder in de vrijwel gave relatie met het schootsveld.

* Het onderdeel is relatief zeldzaam en representatief omdat het een voorbeeld is van een fort met een dwars over een acces / dijk aangelegd aardlichaam.

* Het onderdeel is tamelijk gaaf bewaard omdat de vorm van het aardlichaam en de dijk-, wegen-, water- en padenstructuur nog in hoofdzaak de toestand van de periode van aanleg weerspiegelen, wat mede te danken is aan de restauratie en gedeeltelijke reconstructie van kort na 2010.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Fort, vesting en -onderdelen

Functie

Monumentnummer*: 531714

Status rijksmonument
Inschrijving register* 30 januari 2015
Kadaster deel/nr 82973/70

Woonplaats* Gemeente* Provincie*
Culemborg Culemborg Gelderland

Locatiennaam Locatieomschrijving
Culemborg Werken aan het Spoel

Kadastrale gemeente* Sectie* Kadastraal object* Appartement aanduiding Grondperceel
Culemborg N 2054

Omschrijving**

Cluster 503.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

BOMVRIJ GEBOUW A als voorbeeld van een type dat aan drie zijden en bovenop is gedekt met aarde. Met de toename van de draagwijdte van het geschut, de kracht van de inslagen van projectielen en de explosieve kracht van (brisant)granaten werd het steeds moeilijker weerstand te bieden tegen beschietingen. Verzwaring van metselwerk, toepassing van schokabsorberende metselsystemen (onder meer door middel van bogen), flauwe hellingshoeken en gebogen of juist puntige vormen, gebruik van beton - en later van gewapend beton - in steeds zwaardere uitvoering, was een van de manieren om de vestingwerken bestand te houden tegen toenemende aanvalskracht. Bovendien was het aanbrengen van aarddekkingen een goed middel gebleken om de energie te absorberen of te dempen. Dit is de reden waarom vele gemetselde of betonnen werken van een aardlaag of een frontbescherming van zand of aarde zijn voorzien. Afhankelijk van de periode van ontstaan - en daarmee van de te verwachten inslagkracht van projectielen - werd van 'bomvrije gebouwen' gesproken, wanneer ze werden geacht bestand te zijn tegen een van tevoren bepaald aantal inslagen van zwaar kaliber. Gebouw A is gerestaureerd en kreeg een bestemming die aansluit bij het semi-publieke karakter van het Werk aan het Spoel.

Omschrijving

BOMVRIJ GEBOUW A, dat dateert uit de periode 1875-1880, ligt op het noordelijk deel van Werk aan het Spoel en wordt gekenmerkt

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

door een bakstenen gevel aan de westzijde. De gevel is relatief laag en heeft een sobere en functionele architectuur. Aan de uiteinden is de gevel aan de bovenzijde afgeschuind; aan de uiteinden loopt het talud op, waardoor de gevel hier ook aan de onderzijde wordt afgeschuind. De gevel is gemetseld in kruisverband en wordt afgesloten met een rollaag van 4 koppen hoog; op de hoeken zijn de rollagen gecementeerd. Getoogde gevelopeningen. Het gebouw wordt gedekt door een aarden laag, die alle zijden, behalve de bakstenen gevel, aan het zicht onttrekt. De aarden laag is aangebracht als bescherming tegen inslagen van projectielen. Gebouw A is ruimtelijk gezien pendant van gebouw D dat aan de zuidzijde van het fort is gesitueerd. Het interieur bestaat in hoofdopzet uit naast elkaar gelegen, gedrukte tongewelven. De verschillende vertrekken werden gebruikt als remise, logies/schuilplaats, munitiemagazijn, officierenlogies, telegraafkantoor en privaat.

Waardering:

BOMVRIJ GEBOUW A is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw).

Het betreft hier een onderdeel van omstreeks 1875-1880, namelijk een voorbeeld van een bakstenen, met aarde gedekt, bomvrij gebouw.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* Het onderdeel is representatief (karakteristiek) omdat het in verschijningsvorm de kenmerken vertoont die het toenmalige defensieve doel onderstrepen.

* Het onderdeel is goed bewaard omdat het in de loop der tijd weinig wezenlijke aanpassingen heeft ondergaan en het in hoofdzaak de oorspronkelijke structuur heeft behouden.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Bomvrij militair object

Functie

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 531715

Status rijksmonument
Inschrijving register* 30 januari 2015
Kadaster deel/nr 82973/85

Woonplaats* Gemeente* Provincie*
Culemborg Culemborg Gelderland

Kadastrale gemeente* Sectie* Kadastraal object* Appartement aanduiding Grondperceel
Culemborg N 2054

Omschrijving**

Cluster 503.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

FORTWACHERSWONING op het noordelijke deel van het werk, aan de voet van de doorsnijding door de Lekdijk. Omdat de meeste forten en andere (buiten de bebouwde kom gelegen) verdedigingswerken - wanneer er geen sprake was van mobilisatie of oefeningen - geen bezetting met militair personeel hadden, was er in veel gevallen een aparte woning of andersoortig onderkomen voor een beheerder of wachter. Soms had een dergelijk(e) woning of onderkomen tevens een andere functie, zoals die van brug- of sluiswachterswoning. Voor wat betreft de locatie van een wachterwoning zijn geen duidelijke standaarden; het gebruikte bouwmateriaal varieert, maar bestaat gewoonlijk uit baksteen of hout. Gewoonlijk liggen de woningen aan de keelzijde van de forten, soms erbinnen, soms buiten de gracht. De ligging van deze woning - binnen het Werk aan het Spoel - niet aan de keelzijde, maar aan de weg, is zeldzaam. Verder is opmerkelijk de verdiepte ligging, vlak langs de doorgaande Goilberdingerdijk. De woning is rond 2010 gerestaureerd; een aan de achterzijde gelegen, rechthoekige, plat gedekte latere aanbouw is toen verwijderd.

Omschrijving

De FORTWACHERSWONING van het Werk aan het Spoel ligt centraal binnen het fort aan de noordzijde van de Zuider Lekdijk, die ter plaatse de Goilberdingerdijk wordt genoemd. De fortwachterswoning is in de 19de eeuw in eerste instantie gebouwd als sluiswachterswoning; in de tweede helft van de 19de eeuw is het gebouw aangepast om tevens als wachterswoning van het Werk aan het Spoel te fungeren. Oorspronkelijk had de woning een L-vormige plattegrond en een flauw hellend schilddak. De woning is later - vermoedelijk rond 1925 - aangepast en heeft in zijn huidige toestand een rechthoekige plattegrond. Het als dubbel woonhuis uitgevoerde pand bestaat uit één bouwlaag met een gebroken zadeldak. De nok van het dak ligt evenwijdig aan de Zuider Lekdijk. Het

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

dak is gedekt met gesmoorde, opnieuw verbeterde Hollandse pannen; in de daknok drie gemetselde rookkanalen. De gevels zijn opgetrokken in metselwerk; de kopse gevels zijn vanaf kapniveau gecementeerd. De topgevels worden beëindigd door licht geschilderde windveren. Boven de (vroegere) aanbouw is een dakkapel aangebracht. In de naar de weg gerichte gevel vijf gevelopeningen: drie vensters waarin thans schuiframen met in drieën verdeeld bovenlicht en geflankeerd door houten luiken en gescheiden door twee toegangen met dito bovenlicht. De tegenoverliggende gevel kent vergelijkbare gevelopeningen. In de kopse gevels bevinden zich op de begane grond twee vensteropeningen (oost) of een venster- en een toegangsopening (west), elk met eveneens in drieën verdeeld bovenlicht; op de kapverdieping in beide topgevels één vensteropening met dubbel raam. Alle genoemde gevelopeningen worden afgesloten met een strekse rollaag. Interieur is niet bezocht.

Waardering

De FORTWACHERSWONING van het Werk aan het Spoel is van algemeen belang vanwege:

- * Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.
- * Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van aan de militair-strategische bouwkunde gerelateerde bebouwing, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw).

Het betreft een onderdeel uit de tweede helft van de 19de eeuw - vermoedelijk aangepast rond 1925 - namelijk een eenlaagse, door verbouw van een bestaande sluiswachterswoning ontstane, bakstenen dubbele fortwachterswoning.

- * Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex en vanwege de bijzondere ligging langs de doorsnijding van het fort.
- * Het onderdeel is representatief omdat het een voorbeeld is van een op een verdedigingswerk ingerichte fortwachterswoning met geparenteerde functie als sluiswachterswoning.
- * Het onderdeel is tamelijk gaaf bewaard omdat hoofdvorm, bouwkundige karakteristiek en bouwkundige detaillering intact zijn gebleven en zijn hersteld met de restauratie.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Militair verblijfsgebouw

Functie

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 531716

Status rijksmonument
Inschrijving register* 30 januari 2015
Kadaster deel/nr 82973/88

Woonplaats* Gemeente* Provincie*
Culemborg Culemborg Gelderland

Locatiennaam Locatieomschrijving
Culemborg Werk aan het Spoel

Kadastrale gemeente* Sectie* Kadastraal object* Appartement aanduiding Grondperceel
Culemborg N 2058

Omschrijving**

Cluster 503.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

BOMVRIJ GEBOUW D als voorbeeld van een type dat aan drie zijden en bovenop is gedekt met aarde. Met de toename van de draagwijdte van het geschut, de kracht van de inslagen van projectielen en de explosieve kracht van (brisant)granaten werd het steeds moeilijker weerstand te bieden tegen beschietingen. Verzwaring van metselwerk, toepassing van schokabsorberende metselsystemen (onder meer door middel van bogen), flauwe hellingshoeken en gebogen of juist puntige vormen, gebruik van beton - en later van gewapend beton - in steeds zwaardere uitvoering, was een van de manieren om de vestingwerken bestand te houden tegen toenemende aanvalskracht. Bovendien was het aanbrengen van aarddekkingen een goed middel gebleken om de energie te absorberen of te dempen. Dit is de reden waarom vele gemetselde of betonnen werken van een aardlaag of een frontbescherming van zand of aarde zijn voorzien. Afhankelijk van de periode van ontstaan - en daarmee van de te verwachten inslagkracht van projectielen - werd van 'bomvrije gebouwen' gesproken, wanneer ze werden geacht bestand te zijn tegen een van tevoren bepaald aantal inslagen van zwaar kaliber. Gebouw D is gerestaureerd.

Omschrijving

BOMVRIJ GEBOUW D ligt op het zuidelijk deel van Werk aan het Spoel en wordt gekenmerkt door een bakstenen gevel aan de westzijde. Deze gevel is vrij laag en heeft een sobere en functionele architectuur. Aan de uiteinden wordt de gevel aan de bovenzijde

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

afgeschuind; aan de uiteinden loopt het talud op, waardoor ook aan de onderzijde de gevel hier wordt afgeschuind. De gevel is gemetseld in kruisverband en wordt afgesloten met een rollaag van 4 koppen hoog; op de hoeken zijn de rollagen gecementeerd. Rechts in de gevel twee getoogde toegangen met ijzeren deuren en aan weerszijden hiervan gevelopeningen met ijzeren luiken. Aan de linkerzijde een grote getoogde toegang met dubbele ijzeren deuren en een dito kleinere, met enkele ijzeren deur. Het gebouw wordt gedekt door een aarden laag, die alle zijden, behalve de bakstenen gevel, aan het zicht onttrekt. De aarden laag is aangebracht als bescherming tegen inslagen van projectielen. Gebouw D is ruimtelijk gezien pendant van gebouw A op het noordelijk deel van het werk. Het interieur bestaat in hoofdopzet uit naast elkaar gelegen gedrukte tongewelven. De verschillende vertrekken werden gebruikt als logies/schuilplaats, munitiemagazijn, arrestlokaal, ziekenverblijf en privaat.

Waardering

BOMVRIJ GEBOUW D is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw).

Het betreft hier een onderdeel van omstreeks 1875-1880, namelijk een voorbeeld van een bakstenen, met aarde gedekt, bomvrij gebouw.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* Het onderdeel is representatief (karakteristiek) omdat het in verschijningsvorm de kenmerken vertoont die het toenmalige defensieve doel onderstrepen.

* Het onderdeel is goed bewaard omdat het in de loop der tijd weinig wezenlijke aanpassingen heeft ondergaan en het in hoofdzaak de oorspronkelijke structuur heeft behouden.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Bomvrij militair object

Functie

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 531717

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	30 januari 2015
Kadaster deel/nr	82973/81

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>
Culemborg	Culemborg	Gelderland

<i>Locatiennaam</i>	<i>Locatieomschrijving</i>
Culemborg	Werk aan het Spoel

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Culemborg	N			2058
Culemborg	N			2054
Culemborg	N			5344
Culemborg	N			5343
Culemborg	L			406

*Omschrijving***

Cluster 503.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

GROEPSSCHUILPLAATSEN TYPE P als 20ste-eeuwse, in serie gebouwde, toevoegingen aan het bestaande verdedigingswerk. De groepsschuilplaatsen Type P zijn volgens min of meer uniform of standaardontwerp, in de jaren 1939-1940 op meerdere plaatsen in Nederland gebouwd. Het totaal aantal gebouwde exemplaren bedraagt circa 700, waarvan in de Nieuwe Hollandse Waterlinie ongeveer 570; het merendeel (ca. 400) hiervan bestaat nog. Het bouwprogramma van de groepsschuilplaatsen Type P was bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog niet afgerond en van een aantal exemplaren is bekend dat ze nooit zijn voltooid. Type P (vanwege de markante vorm ook wel 'de piramide' genoemd) is vermoedelijk het meest bekende type betonnen verdedigingswerk in Nederland. Het type kwam voort uit het zogenoemde VIS 77 (Voorschrift Inrichten Stellingen no. 77), uit 1928 en had onder meer als bestemming deel uit te maken van de verdediging van een aantal nieuwe accessen, waaronder vooral (autosnel)wegen. De groepsschuilplaats Type P kwam gewoonlijk tot stand in de directe nabijheid van reeds bestaande of in dezelfde tijd gerealiseerde kazematten, geschutopstellingen, versterkingen of loopgraven. Doordat de loopgraven en andere (aard)werken later vrijwel overal

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

zijn geëffend of gesloopt, liggen de betonnen schuilplaatsen tegenwoordig nogal eens voor een deel beneden het maaiveld. De van oudsher geheel gesloten voorzijde of frontzijde van de groepsschuilplaatsen Type P was in veel gevallen gedekt door aardwerken die deel konden uitmaken van een glacis ter bescherming van de loopgraaf of een gedekte weg. Deze aardwerken zijn thans meestal niet meer aanwezig of nog slechts met moeite herkenbaar, maar met name op fort en in anderszins geaccidenteerd terrein zijn ze soms nog wel aanwezig. Er zijn talrijke exemplaren van het Type P gebouwd in inundeerbare gebieden, waarbij in een aantal gevallen een nu nog zichtbare paalfundering is toegepast; bij andere is een rondom uitstekende funderingsplaat of ook wel een trog tegen inundatiewater zichtbaar. Op en rond het Werk aan het Spoel komen meerdere exemplaren voor, waarvan die op het fort merendeels (nog steeds) gedekt door aarde en de overige meest vrijstaand in het veld. Bij de grote restauratie en de herinrichting van het werk rond 2010 zijn hierin veranderingen opgetreden, die de mate en wijze van zichtbaarheid (positief) beïnvloedden.

Omschrijving

De GROEPSSCHUILPLAATSEN TYPE P op en rond het Werk aan het Spoel zijn gebouwd op een rechthoekig grondplan, bij maten die uiteenlopen van ongeveer 5,50 x 7,20 x 4,70 m tot 6,50 x 8,20 x 4,90 (b x d x h). De zichtbare hoogte boven het maaiveld varieert echter. De beide blinde zijgevels en de keelzijde zijn tot op ongeveer 3 m hoogte verticaal uitgevoerd. Daarboven gaan deze gevels met een knik van ongeveer 45° naar binnen, om vervolgens over te gaan in een vlakke dekking. Rechts in de keelzijde is op plaatselijk verschillende hoogte boven maaiveld een (later al dan niet dichtgezette), meestal vierkante toegangsopening. De in zijn geheel verticale, gesloten frontzijde weerspiegelt de hoeken van 45° en eindigt dus als een 'afgeknotte puntgevel'. In een aantal gevallen zijn in de gevel(s) ijzeren haken of beugels meegegoten die konden dienen ter bevestiging van camouflagemateriaal. Een kenmerkend onderdeel bovenop de schuilplaats type P is de conische, betonnen 'uitlaat', die bestemd was voor toepassing van een periscoop. Deze periscopen zijn in de praktijk echter nooit aangebracht. Het interieur van de groepsschuilplaatsen Type P bestaat uit een korte gang (meestal met een betonnen keermuur of balustrade en gewoonlijk enkele neergaande treden) en een van daaruit naar links gerichte 'sluis' die afgrendelbaar was door een (uit meerdere delen bestaande) zware, stalen deur. Via een tweede, vergelijkbare deur kon rechtsom een achterliggende, vrijwel vierkante ruimte worden bereikt, de echte schuilplaats. De toegang kon vanuit deze ruimte worden gedekt via een schietgat. De deuren zijn in de praktijk echter ook zelden of nooit aangebracht. De op ruim twee meter boven vloerniveau gelegen plafonds zijn vlak en rechthoekig. In een aantal gevallen zijn nog interieuronderdelen aanwezig, zoals (resten van) houten banken of een steun voor de mitrailleur voor de bestrijking van de ingang. De in de meeste gevallen door aardlagen gedekte groepsschuilplaatsen Type P bevinden zich op meerdere plaatsen in het noordelijke en het zuidelijke deel van het Werk aan het Spoel, in het glacis ten oosten van het werk en ten zuidwesten van het werk buiten de natte gracht. De exemplaren op het werk zijn door hun dekking soms moeilijk vindbaar, maar bevinden zich hierdoor wel in een authentieke of originele positie.

Waardering

De GROEPSSCHUILPLAATSEN TYPE P op en rond het Werk aan het Spoel zijn van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accessen (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de en 20ste eeuw), c.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegevens voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

het systeem van 'levende' veldversterking (20ste eeuw).

Het betreft het hier onderdelen uit de periode 1939 - 1940, die voorbeelden zijn van gewapend betonnen manschappenschuilplaatsen.

* Ensemblewaarde als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* De onderdelen zijn representatief (karakteristiek) omdat ze duidelijk herkenbaar als onderdeel van een gedeconcentreerde verdediging zijn toegevoegd aan het bestaande fortificatiestelsel.

* De onderdelen zijn tamelijk gaaf bewaard en laten zich als gebouwde elementen, deels compleet met aarden dekking, meer en minder goed in het veld of op het werk herkennen.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Bomvrij militair object

Functie

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 531718

Status rijksmonument
Inschrijving register* 30 januari 2015
Kadaster deel/nr 82973/83

Woonplaats* Gemeente* Provincie*
Culemborg Culemborg Gelderland

Locatiennaam Locatieomschrijving
Culemborg Werk aan het Spoel

Kadastrale gemeente* Sectie* Kadastraal object* Appartement aanduiding Grondperceel
Culemborg L 533

Omschrijving**

Cluster 503.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

KOGELPOORT / RESTANT SCHIETBAAN, als onderdeel van een ten behoeve van de oefening van militairen ingericht schietterrein. Een paraat leger vergde onder meer een geoefende infanterie en artillerie. Om de paraatheid op peil te brengen en / of te houden zijn op vele plaatsen in het land schietbanen aangelegd. Ze zijn op historische topografische kaarten soms expliciet als zodanig vermeld, onder meer ten noordwesten van Arnhem, bij Amersfoort en op een aantal plaatsen in het duingebied (o.m. bij Bloemendaal). Op deze laatste locatie is zelfs de kogelvanger aangeduid. Een kogelvanger is een muur of een andere voorziening die kogels die het doel niet hebben geraakt, opvangt. Kogelpoorten zijn vergelijkbare objecten, maar met een iets afwijkende bestemming: door kogelpoorten - voorzien van gaten - nauwkeurig op rij te plaatsen, konden afzwaaiers worden 'gevangen'. De meeste schietbanen zijn op kaart gezet in de vorm van een aantal min of meer evenwijdige stippellijnen en een vierkantje. Een voorbeeld is te zien op Bonneblad 1:25.000, no. 486, 1932 en/of 1938. Deze laat een schietbaan zien ten noorden van Fort Everdingen. Schietbanen maken deel uit van terreinen uitgerust met doelen voor oefening in het schieten met vuurwapens. Soms behoorden hier ook onderkomens voor materialen bij, zoals schijvenloodsen voor schietschijven. De schietbaan bij het Werk aan het Spoel komt niet voor op de Bonnebladen, 1:25.000 en evenmin op een luchtfoto uit 1930 maar er bestaat wel een luchtfoto van uit 1945. Hierop is duidelijk te zien dat de - van noordoost naar zuidwest gerichte - baan uit twee evenwijdige 'doelen' bestaat van verschillende lengte en breedte. De noordwestelijke is de kortste en breedste (ca. 200 m lang) en de zuidoostelijke de langste en smalste (ca. 300 m lang). De luchtfoto laat behalve een aantal kogelpoorten en schietbanken ook een grote en een klein aardlichaam zien met schilddakvormige contouren: hierin werden kogels

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

geabsorbeerd. Beide gaan aan de noordwestzijde vergezeld van gebouwde elementen: kogelpoorten. De kleinste kogelpoort is na de oorlog gehandhaafd; de twee aardlichamen en alle andere gebouwde elementen en aangelegde onderdelen zijn intergraal verwijderd en niet meer zichtbaar in het landschap, terwijl ook de plaatselijke verkaveling sterk is gewijzigd. (Er is ook wel gesuggereerd dat het gemetselde werk was geïncorporeerd in het aardlichaam.) De schietbaan zou dateren uit de mobilisatietijd 1939 en hij bleef - al dan niet in een onder de Duitse bezetter uitgebreide vorm - in gebruik tot aan het eind van de Tweede Wereldoorlog. De in baksteen en beton uitgevoerde kogelpoort behoort inmiddels tot een tamelijk zeldzaam bouwtype.

Omschrijving

KOGELPOORT / RESTANT SCHIETBAAN, als tamelijk zeldzaam en binnen de Nieuwe Hollandse Waterlinie bijna uniek relict van een voormalige inrichting voor schietoefeningen. Op enige afstand, zuidelijk van het Werk aan het Spoel, staat midden in het agrarisch land een kogelpoort. Het gaat om een omstreeks 7 meter hoge en brede, bakstenen constructie, met als basis een in de vorm van een omgekeerde letter W uitgevoerde, circa 2 m brede basis. Deze basis ligt aan de voet van twee segmentboogvormig eindigende openingen met daarboven een massieve, rechthoekige massa, die aan de noordzijde vlak is uitgevoerd en die aan de zuidzijde is versterkt met drie lisenen. De kogelpoort - althans de schietbaan waarvan hij deel uitmaakte - zou dateren van 1939; het werk was in 1945 nog intact. Het werk is vermoedelijk in meerdere fasen tot stand gebracht of ingrijpend hersteld, zoals blijkt uit het ruwe betonnen fundament en de toepassing van verschillende metselwerken. Op vele plaatsen zijn houten onderdelen herkenbaar in het metselwerk; het bouwwerk is grotendeels voorzien van een cementlaag.

Waardering

De KOGELPOORT / RESTANT SCHIETBAAN ten zuiden van het Werk aan het Spoel is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accessen (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de en 20ste eeuw)

Het betreft hier een onderdeel van omstreeks 1939 dat een zeldzaam voorbeeld is van een in hoofdzaak bakstenen bouwwerk dat diende als kogelpoort van een schietbaan.

* Ensemblewaarde als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* Het onderdeel is representatief (karakteristiek) omdat het duidelijk herkenbaar de voormalige functie van kogelpoort als onderdeel van een schietbaan representeert.

* Het onderdeel is tamelijk zeldzaam omdat er weinig vergelijkbare bouwwerken uit dezelfde periode in deze vorm en in samenhang met andere militaire werken bewaard zijn gebleven.

* Het onderdeel is tamelijk gaaf bewaard en laat zich als gebouwd element nog goed in het veld herkennen.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Fort, vesting en -onderdelen

Functie

Monumentnummer*: 531719

Status rijksmonument
Inschrijving register* 30 januari 2015
Kadaster deel/nr 82973/74

Woonplaats* Gemeente* Provincie*
Culemborg Culemborg Gelderland

Locatiennaam Locatieomschrijving
Culemborg Werk aan het Spoel

Kadastrale gemeente*	Sectie*	Kadastraal object*	Appartemen aanduiding	Grondperceel
Culemborg	N			2058
Culemborg	N			2054

Omschrijving**

Cluster 503.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

TWEE BETONBLOKKEN VAN GIETSTALEN KOEPELKAZEMATTEN TYPE G als restanten van in de aanloop tot de Tweede Wereldoorlog aan het Werk aan het Spoel toegevoegd betonnen werken. In 1936 is, als aanvulling op de gewapend betonnen kazemat, in Nederland de zogenoemde gietstalen koepelkazemat geïntroduceerd, die was gebaseerd op een al in 1917 in Frankrijk toegepast systeem. De gebruikte pantserkoepels waren gering van omvang (gunstig i.v.m. zichtbaarheid en trefkans), rond van vorm (gunstig i.v.m. afschampen treffers en sterkte), relatief eenvoudig in serie te produceren en ze hadden een 'externe' schietopening (gunstig i.v.m. gassen en geluid). Bovendien konden ze in Nederland worden vervaardigd, wat afhankelijkheid van het buitenland belangrijk verkleinde. Een eerste bestelling van 100 stuks in Nederland (bij DEMKA) werd echter gevolgd door een tweede van 50 stuks bij de Belgische Soc. Anonyme John Cockerill. In totaal moeten er in korte tijd ruim 700 zijn gegoten, maar hiervan zijn er slechts enkele overgebleven. De gietstalen koepels, met een doorsnede van 1,75 m en dikten van 10-17 centimeter, zijn geïnstalleerd in meerdere kazemattypen met weerstandsklassen W 12-15 tot W 21-28. Kort voor het begin van de Tweede Wereldoorlog zijn op verschillende plaatsen in de Nederlandse linies zogenoemde Koepelkazematten Type G tot stand gebracht, met name in de IJssellinie, de Maaslinie, de Grebbelinie (elk ca. 150) en de Nieuwe Hollandse Waterlinie (ca. 80). De gebruikelijke constructie van gewapend beton met een of meer vaste schietgaten was hierbij verlaten ten gunste van een systeem dat een binnen variabele grenzen (tot 270 0) te projecteren schootsrichting, binnen een gietstalen cilinder met koepeldak bezat. Zowel het schietgat als de toegang tot de kazemat, die zich in een

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

uitsparing achter de koepel bevond, kon van binnenuit 'gasvrij' worden afgesloten. Standaard Koepelkazematten in de Nieuwe Hollandse Waterlinie werden uitgerust met een zware mitrailleur als bewapening. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn veruit de meeste koepels in het binnenland door de bezetter uit de kazematten gesloopt - ten dele door ze op te blazen - om ze om te gieten voor andere staalbehoeften. Aan de kust werden ze deels in de verdediging opgenomen, maar zijn ze na de oorlog meestal alsnog gesloopt. Hierdoor zijn complete koepelkazematten zeldzaam, maar ze komen onder meer nog voor op Fort Vechten (2), op Fort Everdingen (1) en nabij Fort Uitermeer (1).

Omschrijving

TWEE BETONBLOKKEN VAN GIETSTALEN KOEPELKAZEMATTEN TYPE G aan de oostzijde van het noordelijk deel van het Werk aan het Spoel, als restant van een kazematttype waarvan kort voor het begin van de Tweede Wereldoorlog op verschillende plaatsen in de Nederlandse linies exemplaren zijn gebouwd. Betonblokken van gietstalen koepelkazematten type G zijn relatief lage, vrijwel vierkante, betonnen consoles (ca. 7,00 x 6,50 x 3,00 m; b x d x h), met ter hoogte van de er voor de koepel in uitgespaarde ruimte een achterwaarts hellend oppervlak. Aan de achterzijde bevindt zich een uitsparing in het beton om de koepel te kunnen betreden. De koepelkazemat aan de oostzijde van het Werk aan het Spoel, hier het enige hier resterende exemplaar, diende als eigentijdse gevechtsofstelling ter verdediging van de Zuidelijke Lekdijk en ter bestrijking van de spoorbrug en spoordijk.

Waardering

Het TWEE BETONBLOKKEN VAN GIETSTALEN KOEPELKAZEMATTEN TYPE G aan de oostzijde van het Werk aan het Spoel zijn van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accessen (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de en 20ste eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking (20ste eeuw).

De onderdelen zijn voorbeelden van resten van voorheen met een gietstalen koepel uitgeruste kazematten (type G), uitgevoerd in gewapend beton zonder aarden dekking.

* Ensemblewaarde als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* Het onderdeel is representatief (karakteristiek) omdat het duidelijk herkenbaar als onderdeel van een gedeconcentreerde verdediging is toegevoegd aan het bestaande fortificatieselsel.

* Het onderdeel is, ondanks moedwillige onttaking tijdens de Tweede Wereldoorlog, redelijk gaaf bewaard en laat zich als gebouwd element nog goed in het veld herkennen.

Hoofdcategorie

Subcategorie

Functie

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Kazemat (B)

Monumentnummer*: 531721

Status rijksmonument
Inschrijving register* 30 januari 2015
Kadaster deel/nr 82974/93

Woonplaats* Gemeente* Provincie*
Culemborg Culemborg Gelderland

Locatiennaam Locatieomschrijving
Culemborg Werk aan het Spoel

Kadastrale gemeente* Sectie* Kadastraal object* Apartement aanduiding Grondperceel
Culemborg N 2054

Omschrijving**

Cluster 503.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

HOUTEN LOODS, als voorbeeld van een niet-bomvrije opslag van materieel of functionele ruimte. Op verschillende plaatsen zijn binnen en buiten fortterreinen in de loop der decennia houten, stenen en metalen ('blikken') loodsen tot stand gekomen om te dienen als (provisorische of permanente) bergruimte, opslag, onderkomen voor mensen of materieel, hospitaal, brandweer, paardenstal, wachthuis, enz. Een groot deel van deze loodsen is inmiddels vergaan, gesloopt of verplaatst, maar andere bestaan nog in situ. Soms gaat het om bijzonder eenvoudige bouwwerkjes van geringe omvang, maar er zijn ook meer complexe en grotere exemplaren. In het kader van de restauratie en herbestemming wordt de artillerieloods verplaatst naar het noordelijk deel van het Werk aan het Spoel.

Omschrijving

HOUTEN LOODS, na restauratie in de oorspronkelijk zogenoemd bentheimgrijs geschilderd en daterend uit 1882. De loods meet ongeveer 13 x 9 meter en wordt gedekt door een zadeldak, belegd met gesmoorde pannen. Zinken goten. De gevels zijn opgetrokken uit rabatdelen. Vensters (oostgevel), waarin ramen met roedeverdeling. In de kopse zuidgevel dubbele toegangsdeuren; in de beide kopse gevels op zolderniveau gevelopeningen. Het interieur werd niet bezocht.

Waardering

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

De HOUTEN LOODS, oorspronkelijk op het zuidelijk deel van het Werk aan het Spoel - maar intussen verplaatst naar het noordelijk deel - is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van een aan de militair-strategische bouwkunde gerelateerde houten bebouwing, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw).

Het betreft hier een onderdeel uit 1882, namelijk een voorbeeld van een houten bergplaats.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* Het onderdeel is representatief omdat het een voorbeeld is van een op een verdedigingswerk ingerichte functionele, houten bergruimte.

* Het onderdeel is redelijk gaaf bewaard omdat hoofdvorm en bouwkundige detaillering alsmede diverse onderdelen intact zijn gebleven en doordat restauratie deel uitmaakte van de verplaatsing ten behoeve van hergebruik.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Militaire opslagplaats

Functie

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 531722

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	30 januari 2015
Kadaster deel/nr	82974/85

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>
Culemborg	Culemborg	Gelderland

<i>Locatiennaam</i>	<i>Locatieomschrijving</i>
Culemborg	Werk aan het Spoel

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Culemborg	N			3247

*Omschrijving***

Cluster 503.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

INUNDATIESLUIS / KEERSLUIS in de Pijssedijk, als onderdeel van de sluis- en waterwerken waarmee het inundatiegebied in geval van oorlog(sdreiging) onder water gezet konden worden. Het verdedigingssysteem van de Nieuwe Hollandse Waterlinie was in de eerste plaats gebaseerd op het gecontroleerd onder water zetten van (grote) terreinoppervlakken. Gecontroleerde inundatie vergde een ingenieus systeem van waterwerken, zoals sluizen, stuwen en kanalen, waarmee het noodzakelijke peil snel en binnen nauwe grenzen gesteld en gehandhaafd kon worden. Er werden vele verschillende typen sluizen toegepast, afhankelijk van de plaats waar ze in het systeem functioneerden. Soms werden reeds bestaande scheepvaart-, uitwaterings- of keersluizen gebruikt, maar ook zijn er vele nieuwe gebouwd of bestaande (sterk) aangepast. Soms moesten lokale peilverschillen tussen afzonderlijke poldereenheden worden overbrugd door het opnemen of gebruiken van keersluisjes in bestaande kades of dijken. Hiertoe zijn vaak schotbalkkeringen in vaarten of zelfs in coupures in kades toegepast, maar ook zogenoemde verlaten met houten of ijzeren hefdeuren of duikers met schuiven zijn voor dit doel benut. De op vooroorlogse kaarten voorkomende wegverbinding tussen de Zuidelijke Lekdijk en de Pijssedijk ter hoogte van het sluisje, die tevens de voormalige schietbaan begrensd, bestaat niet meer. De sluis is later - vermoedelijk na de Tweede Wereldoorlog - gewijzigd en versoberd, waarbij de doorlaat is verkleind en is uitgevoerd als een betonnen duiker / kokersluis door de middelste van de drie oorspronkelijke watergangen. De nieuwe koker is aan de noordzijde voorzien van een eenvoudige schuif. De eveneens uit 1877 daterende brug is daarbij verwijderd en gemoderniseerd tot een vaste oeververbinding. De Pijsseweg die op de dijk ligt is daarbij verbreed. De beide middelste hoofden zijn aan de noordzijde van de weg nog zichtbaar;

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

waarschijnlijk liggen andere delen van de sluis in het talud en/of onder de weg.

Omschrijving

INUNDATIESLUIS / KEERSLUIS (1877), in het noord-zuid lopende inundatiekanaal, dat ter hoogte van de sluis wordt gekruist door middel van een brug in de Prijsseweg. In het dijktaalud aan de noordzijde van de Prijssedijk/Prijsseweg liggen nu nog twee, deels gemetselde en deels in natuursteen uitgevoerde tussenhoofden van de vroegere drievoudige sluis (enbrug). De beide afgeronde hoofden van het werk laten sporen zien van schotbalksponningen, terwijl in het oostelijke exemplaar een in natuursteen gebeitelde peilschaal is te zien. Meer onderdelen bevinden zich nu vermoedelijk onder de Prijsseweg, die ter plaatse een licht afwijkende structuur kent. De lengte van de oorspronkelijke sluis kolk bedroeg ongeveer 10 m en de breedte ongeveer ca. 3x3 m; de huidige zichtbare breedte is ongeveer 3m. De sluis kende zowel een militaire, als een civiele functie als waterkering.

Waardering

De INUNDATIESLUIS / KEERSLUIS (1877) in de Prijsseweg is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van aan de militair-strategische bouwkunde gerelateerde bouwwerken, die gebaseerd is op het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw).

Het betreft hier resten van een van een inundatiekanaal deel uitmakende sluis uit 1877.

* Archeologische waarden vanwege de mogelijk onder het wegdek en in het dijklichaam aanwezige resten en/of sporen van de sluis.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* Het onderdeel is matig gaaf bewaard omdat door de latere aanpassingen slechts details herkenbaar zijn gebleven.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Fort, vesting en -onderdelen

Functie

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Monumentnummer*: 531723

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	30 januari 2015
Kadaster deel/nr	82974/89

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>
Culemborg	Culemborg	Gelderland

<i>Locatiennaam</i>	<i>Locatieomschrijving</i>
Culemborg	Werk aan het Spoel

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Culemborg	N			2167
Culemborg	N			234
Culemborg	N			2060

*Omschrijving***

Cluster 503.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

BETONBLOK VAN TANKVERSPERRING als onderdeel van een accesverdediging in de Zuidelijke Lekdijk / Goilberdingerdijk, ten oosten van het Werk aan het Spoel. Het opwerpen van hindernissen om het oprukken van vijandelijke troepen te belemmeren of te vertragen kent een lange historie. Belangrijke kunstmatige hindernissen waren van oudsher onder meer grachten, waterlinies, omgehakte bomen en onklaar gemaakte bruggen. Met de opkomst van mechanische (zoals de stoomtrein) en gemotoriseerde (pantservoertuigen en tank) verkeersmiddelen is nog zwaarder materieel ingezet, waaronder de stalen en (gewapend) betonnen versperring. Eén van de vanaf het midden van de jaren '30 toegepaste systemen bestond uit schuin rechtop geplaatste en gepunte, stalen (H-)profielbalken, die niet alleen de doorgang voor zulke verkeersmiddelen sterk bemoeilijkten, maar die daaraan ook zware schade konden toebrengen. Dergelijke hindernissen konden worden samengesteld uit één (Type I) dan wel twee rijen (Type II) profielbalken. Tankhindernissen waren gewoonlijk opgebouwd uit samenhangende stelsels van barrières, waarin behalve water (waaronder vooral antitankgrachten) ook betonnen en stalen constructies (de echte tankversperringen) de voortgang vertraagden. Een andere bekende hindernis was de tetraëder - een verplaatsbaar driehoekig betonblok (ook wel een stalen constructie), dat groepsgewijze kon worden toegepast bij controleposten en bruggen. Het Nederlandse leger maakte aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog in de Nieuwe Hollandse Waterlinie onder meer gebruik van antitankgrachten en betonblokken met stalen profielbalken. Het aantal aangelegde

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

tankversperringen in de Hollandse Waterlinie is niet bekend; rond het jaar 2000 zijn er nog 9 herkenbaar aanwezig, waarvan 1 compleet. In de volgende jaren zijn er enkele (opnieuw) aangetroffen en aan dit aantal toe te voegen. Binnen het complex Werk aan het Spoel is een exemplaar herkenbaar op ruim 200 m ten oosten van het Werk. De duidelijkst zichtbare resten liggen aan de zuidzijde van de Goilberdingerdijk op ongeveer 100 m ten westen van no. 39. De versperring strekt zich ook uit onder belendend grasland, waar hij zich onder meer manifesteert door verkleuringen in het gras.

Omschrijving

BETONBLOK VAN TANKVERSPERRING die tussen de inundatiezone van de voorgelegen polders en de voor zwaar verkeer niet of nauwelijks toegankelijke zuidelijke uiterwaard van de Lek in het wegdek op de Lekdijk was aangebracht. De versperring dateert van kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. De versperring bestaat uit een (met het talud mee en in het weiland doorlopend) gietbetonnen blok waarin (de sporen en / of resten van) rechthoekige, gietijzeren deksels voorkomen. Vanwege latere asfaltering van het wegdek is een gedeelte thans niet zichtbaar; het blok strekt zich vermoedelijk ook uit aan de noordzijde van de dijk, maar is daar minder goed zichtbaar.

Waardering

Het BETONBLOK VAN TANKVERSPERRING ten oosten van het Werk aan het Spoel is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de en 20ste eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de en 20ste eeuw) c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw)

Het betreft hier een onderdeel uit de periode 1935-1940 dat een voorbeeld is van een rest van een speciaal ter verdediging tegen aanvalswagens en / of tanks aangelegde gewapend betonnen, gietijzeren en stalen versperring, die deel uitmaakte van een lineaire, verder uit een inundatiezone bestaande hindernis.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* Het onderdeel is relatief zeldzaam geworden en representatief omdat de versperring in fysieke context herkenbaar is gebleven.

* Het onderdeel is redelijk gaaf bewaard omdat zowel de betonnen massa, als een (belangrijk) deel van de constructie en van de toepassingsmogelijkheden in situ waarneembaar en herkenbaar zijn.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Versperring

Functie

Tankhindernis

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument